

Slobodan Vladošić
Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu
stalker@eunet.rs

UDC 821.163.41.09-3 Pekić B.
Originalan naučni rad

U POTRAZI ZA BISEROM – TRETMAN ISTORIJE U *KAKO UPOKOJITI VAMPIRA* BORISLAVA PEKIĆA

U radu se, na temelju intertekstualne veze između Konrada Rutkovskog, junaka Pekićevog romana *Kako upokojiti vampira* i Geteovog Fausta, istražuje Pekićeva kritika istoriografije. Osnova zamerka koju Pekićev junak upućuje istoriografiji jeste da ona nikada ne dolazi do filozofskog smisla istorijskog zbivanja (“bisera”) nego tek do istorijskih činjenica (prazna „školjka”). Dovodeći u pitanje istoriografsku objektivnost, Pekić ide i korak dalje, kritikujući implicitno i istorografski diskurs, zasnovan na Fukoovoj koncepciji diskursa. *Kako upokojiti vampira* nije, međutim, samo kritika istoriografije, već i implicitni način dosezanja „bisera” istorijskih zbivanja. To nas dovodi do poetičkih razlika između Kiša i Pekića. Kiš svoju prozu vidi kao korekciju fikcionalizovane istoriografije, gde književnost na sebe preuzima zadatak da rekonstruiše istorijske činjenice i tako se distancira od fikcije. Suprotno tome, Pekić svoju prozu distancira od istorijske istine da bi je zauzvrat usmerio ka tumačenju smisla istorijskih činjenica, dakle, ka filozofskoj istini istorijskih događaja, ka onome što Rutkovski naziva “biserom” – istinskim i možda nedostižnim istorijskim znanjem.

Ključne reči: istorija, diskurs, postmodernizam, poststrukturalizam.

Kada čitalac okrene stranicu na kojoj piše “Deo prvi – Pisma profesora Konrada Rutkovskog” i tako načini još jedan korak u imaginarnom svetu sotije *Kako upokojiti vampira*, na levoj stranici knjige primetiće citat iz Geteovog *Fausta*. Pridodamo li tome činjenicu koja je čitaocu poznata iz “Predgovora Priređivača” – da su pisma Rutkovskog upućena njegovom šuraku Hilmaru Vagneru (Pekić 2002: 9) – onda je to zaista jasan znak da između Pekićevog Konrada Rutkovskog i Geteovog Fausta postoji neka ne tako tajna veza. Kritika je, jasno, već obratila pažnju na ovu činjenicu (Ahmetagić 1997).

Po našem mišljenju, postoje dve ključne tačke dodira između Pekićevog i Geteovog junaka. Prva linija je junakov ugovor sa đavolom, pri čemu bi trebalo

obazrivo postupiti prema očiglednoj razlici između Faustovog voljnog pristupanja tom ugovoru i Konradovog nevoljnog, kompromiserskog klizanja ka naručju pukovnika Štajnbrehera. Sem toga, trebalo bi pokazati i u čemu je razlika između Geteovog Mefistofela i Pekićeovog Štajnbrehera. Druga tačka dodira između Geteovog i Pekićeovog dela jeste kritika nauke koju upražnjavaju.

Važno je na početku zapaziti da kritički odnos prema nauci uopšte (kod Fausta), odnosno prema historiografiji (kod Rutkovskog), dolazi iz samog naučnog diskursa. I Faust i Rutkovski su opisani kao istaknuti članovi akademske kaste. U prilog takvom tumačenju statusa Konrada Rutkovskog govori i činjenica da on radi na Hajdelberškom univerzitetu, jednoj od najprestižnijih nemačkih i evropskih naučno-obrazovnih ustanova.

Konradovi napadi na historiografiju oblikovani su kroz primedbe koje Rutkovski upućuje Hilmaru Vagneru, pravovernom naučniku lišenom refleksija o historiografskom diskursu kome pripada i unutar koga dela. U kritičkim stavovima Konrada Rutkovskog moguće je zapaziti nekoliko pravaca napada na historiografiju, ali je najvažniji onaj koji dovodi u pitanje mogućnost istinske istorijske spoznaje. I tu treba pokazati hermeneutičku obazrivost: naime, Pekićev tretman istorije ne može se svesti tek na dobro poznatu kritiku historiografije iz ugla postmoderne teorije. Postmoderna kritika istorijsku istinu dovodi u pitanje usled nekoliko bitnih momenata: najpre, to je sumnja u mogućnost postojanja svedočenja koje neće biti iskripljeno uplitanjem identitetskih afiniteta svedoka. To uplitanje je, po mišljenju postmodernih teoretičara, neiskorenjivo. Potom, tu je pitanje jezika: jezik koji nije prost medij prikazivanja istorijske istine, nego instrument „manipulacije, upravljanja i konstruisanja” (Hačion 1996: 311). Najzad, na deformaciju/nemogućnost istorijske istine utiče i sam čin narativizacije istorijskih događaja (Hačion 1996: 320). Kod Pekića je mogućnost istorijske greške takođe ugrađena u kritiku historiografskog znanja – radi se tu o poznatoj epizodi sa spomenikom Adamu Trpkoviću, spomeniku istorijskoj Grešci, a ne Heroju istorije – ali to je tek jedan pravac Pekićeve sumnje u istoriju.

Drugi pravac, hermeneutički puno izazovniji, jeste onaj koji nas primorava da načinimo razliku između istorijskih činjenica i srži istorijskih događaja. Ova distinkcija proizilazi iz reči Korada Rutkovskog upućenih Hilmaru Vagneru:

„Čemu se zavaravati, Hilmaru. Ni najbolji među nama nikada ne dospevaju

dalje od manje-više savesne rekonstrukcije istorijskih činjenica. A istorijske su činjenice školjke iz kojih je vreme izvuklo biser. Uprkos najobilnijoj građi, mi nismo kadri da restaurišemo njihovu živu srž, već samo suhu i mrtvu ljušturu, ostavljajući izvan saznanja i osećanja sve što se *stvarno* zbivalo pod tim enigmatskim šiframa prošlosti, pa ma to imalo najsirovije oblike patnji, iskušenja i smrti, a što, tek sada uviđam, čini jedini relevantni sadržaj *prave istorije*, koja nikada neće biti napisana” (Pekić 2002: 26).

U citiranom odlomku dominiraju metafore „bisera” i (prazne) „školjke”. Metaforičnost Pekićevog jezika nije slučajna. Reč je, naime, o teškoći da se diskurzivno razjasni šta je zapravo „biser” istorije, šta je njena srž. Po našem mišljenju, u metafori bisera se krije duh istorijskih događaja, odnosno njihov smisao. Ako metaforu bisera tako protumačimo, onda ćemo videti da Pekić zamera historiografiji to što je premalo filozofija istorije, a previše popis činjenica. Ukoliko postmoderni teoretičar istoričaru zamera da je fikcionar (a ne naučnik), Pekićev junak zamera istoričaru, dakle i samome sebi, da je zapisničar: “Ja sam zapisničar koji sve zapisuje, a nikome ne pripada. Kao dobri istoričari, mislio sam. I oni ne smeju nikome da pripadaju. Nikome osim istoriji” (Pekić 2001: 127).

Osobina zapisničara je njegova objektivnost, njegovo nepripadanje bilo kome drugom osim samoj historiografiji i taj asketizam, čije je drugo ime objektivnost, trebalo bi da bude nagrađen istinskom istorijskom spoznajom, odnosno „biserom” istorije. Međutim, kao što vidimo, Rutkovski svoje uverenje o potrebi istoričara da ne pripada nikome vidi kao uverenje iz prošlosti, kao uverenje koje više nije validno. Do „bisera” prošlosti – do spoznaje suštine događaja iz prošlosti, do nečega što možemo nazvati objektivnim znanjem prošlosti – ne dopire se zapisničarskom objektivnošću.

U pitanju je, nesumnjivo, jedan paradoks: iz objektivne historiografske procedure ne dobija se objektivno istorijsko znanje. Kako je to moguće? Odgovor na ovo pitanje mora uzeti u obzir jedan već postojeći odgovor čiji je autor teoretičar koji se susreo sa istim paradoksom. Njegovo ime je Teodor Adorno: “Pojmovi subjektivnog i objektivnog potpuno su se izokrenuli. Objektivno znači nekontraverznu stranu pojave, njen nepropitano uzeti otisak, fasadu sklopljenu iz klasifikovanih data, dakle ono subjektivno, a subjektivnim se naziva ono što tu stranu probija, što stupa u specifično iskustvo stvari, što se oslobađa presuđenog *convenusa* o tome i namjesto zaključaka većine onih koji predmet nisu ni pogledali, a kamoli o njemu mislili,

postavlja odnos prema predmetu – dakle, ono objektivno” (Adorno 2002: 77-78).

Pekić je, kao što vidimo, na tragu Adorna: obojica koriste metafore koje sugerišu odnos unutrašnjosti i spoljašnjosti: Pekićev „biser” je Adornovo „specifično iskustvo stvari” u koje se „stupa”; dakle, kod Adorna stupamo u objektivnu istinu i time se ona pojmi poput nekakve unutrašnjosti. Sa druge strane, Pekićeva (prazna) „školjka” je kod Adorna “fasada”: nešto spoljašnje što ne odgovara istini pojave.

Obrt subjektivnog i objektivnog, koji sugerišu Adorno i Pekić, predstavlja zapravo kritiku poststrukturalističke koncepcije pojma diskursa, a tu pre svega mislimo na Fukoovo učenje o diskursu, kao istinskom “proizvođaču” znanja. Tumačeći pojam diskursa, Sara Mils piše: “Diskurs reguliše skup pravila koja vode u distribuiranje i kruženje izvesnih iskaza i izjava” (Mils 2009: 53). Tumačenje pojma diskursa koje smo citirali upućuje na razumevanje diskursa kao skupa pravila čije poštovanje omogućuje da se bude u istini. Biti u istini ne zavisi, dakle, od same istine, već pre svega od pokoravanja diskursu. Fuko je tu nedvosmislen: “Neko u prostoru divlje spoljašnjosti govori istinu, ali neko je u istini samo pokoravanjem pravilu diskurzivne ‘policije’, koja treba da se reaktivira u svakom od pojedinačnih diskursa” (Fuko 2007: 27).

Diskurs funkcioniše kao skup pravila koji uređuju, a zapravo ograničavaju sticanje znanja. Tačnije rečeno, pravila više nisu pre svega metod – put ka znanju – nego ono što zaprečava taj put. Istraživanja nije otuda usmereno ka sticanju novog znanja, već postaje čin priznavanja pravila, pri čemu reč “pravilo” ovde podrazumeva i pojam niza autoriteta koji vladaju diskursom. To je vidljivo u konkretizacijama ideja diskursa, kao što je to slučaj sa orijentalizmom. Edvard Said na jednom mestu zapisuje da je diskurs orijentalizma “na kraju krajeva, sistem citiranja delâ i autorâ” (Said 2000: 38).

Pekićeva kritika formalizacije znanja koja nastupa unutar koncepta diskursa iskazana je kroz Konradovo gorko-komično poigravanje sa tehnikom izlaganja istorijskog znanja u kome veći značaj ima broj referenci i grafička organizacija izlaganja, nego samo izloženo znanje (Pekić 2002: 170-171). Zaključak je jasan: istoriografska rekonstrukcija činjenica ima svoju analogiju u premoći diskursa (ovde simbolizovanog grafičkim pravilima i referencama) nad rezultatima istraživanja. Jasnije rečeno: forma izlaganja ima prevlast nad onim što se izlaže.

Razume se, pojam diskursa pretpostavlja i instituciju moći koja ga konstruiše.

Kod Fukoa doduše, nailazimo i na izvesnu ambivalenciju u pogledu odnosa moći i diskursa. Jedno takvo mesto je poznati odlomak iz *Istorije seksualnosti*: „Diskursi, kao ni ćutanja, nisu jednom zasvagda potčinjeni moći ili pokrenuti protiv nje. Valja uvažiti složeno i nestalno međudejstvo u kom diskurs može u isti mah biti i oruđe i dejstvo moći, ali i prepreka, kamen spoticanja, tačka otpora i polazište za neku suprotnu strategiju. Diskurs prenosi i proizvodi moć; on je pojačava, ali je i potkopava, izlaže, čini lomljivom, i omogućuje postavljanje prepreka pred nju” (Fuko 2006: 114-115). Pa ipak, ova ambivalencija, čini nam se, ne dovodi u pitanje sugestivnost Pekićeve kritike diskursa historiografije kao oruđe moći. Naime, Rutkovski na više mesta celokupnu Vagnerovu historiografska praksu vidi kao delikatnu reviziju nemačke pozicije u Drugom svetskom ratu (Pekić 2002: 24, 109). Cilj Vagnerovog prividno objektivnog pristupa nije dakle, nikakvo objektivno znanje, već „subjektivno” znanje, pri čemu reč „subjektivno” ovde označava znanje koje, pre svega, služi instanci moći. Implicitno se dakle, tvrdi da je objektivnost istoričara, zamišljenja kao njegova vernost pravilima diskursa, zapravo način služenja instanci moći koja instalira diskurs. Tako konstruisan diskurs historiografije, jasno, ne može da dosegne do „bisera” prošlosti, već samo do njegove „školjke”, ili do „fasade”, koja se onda ili promovise u „biser” ili se pak sama ideja „bisera” negira kao nepostojeća.

Pekićeva kritika historiografije koja podrazumeva podelu na „biser” – suštinu istorijskog zbivanja (odnosno na njen filozofski smisao) – i njenu „školjku” odnosno nizanje istorijskih događaja lišenih filozofske refleksije – ima smisla jedino ukoliko se, makar i implicitno, veruje u to da postoji način da se ponovo dospe u posed „bisera”. Pitanje kako dopreti do „bisera” je poetičko pitanje: Pekićevi eksplicitni poetički iskazi, kao i imanentna poetika sotije *Kako upokojiti vampira* daje nam odgovor na to pitanje.

Da bismo razumeli poetički odgovor, treba se vratiti samom Pekićevom tekstu, tačnije Rutkovskom, koji jedini zna da spomenik Adamu Trpkoviću nije spomenik Heroju, već spomenik Greški i Logici koja tu grešku proizvodi. Rutkovski koji to zna nije Rutkovski-istoričar, već Rutkovski-svedok, dakle, pojedinac.

Ima neke čudesne i fine ironije u tome što je Rutkovski istovremeno i nepouzdan svedok/napouzdan pripovedač i nečastan čovek – a to je upravo suprotno od Kišove formule „časni ljudi i pouzdani svedoci” (Kiš 1992:7) koja se pojavljuje u *Grobnici za Borisa Davidovića*. Tom formulom, odnosno stavom da postoje časni

ljudi i pouzdani svedoci, Kiš nastoji da prodre kroz koloplet montiranih procesa iz doba Staljinovih čistiki, i da na videlo iznese istinu o stradanju nevinih. Ironija je još više naglašena činjenicom da je Pekić svoju sotiju *Kako upokojiti vampira* posvetio upravo Kišu.

Pekićev poetički put do „biser“ zamišljen je tako kao jedna prijateljska polemika sa Kišom: dok Kiš nastoji da putem časnih ljudi i pouzdanih svedoka svoju književnost oblikuje kao korekciju fikcionalizovane historiografije, Pekić pokušava da putem jednog nepouzdanog pripovedača i nečasnog čoveka (Rutkovskog) svoju književnost odmakne od istorijskih činjenica da bi umesto toga dosegnuo njihovu filozofsku istinu, njihov smisao. Ovakvu poetičku razliku u pogledu tretmana istorije razotkriva i različita terminologija u njihovim autopoeitičkim iskazima. Govoreći u jednom intervjuu o *Peščaniku*, Kiš upotrebljava termin „rekonstrukcija“: roman “pokušava da na osnovu tog jednog jedinog pisma, tog štureg dokumenta, rekonstruiše čitav jedan svet...” (Kiš, 2006: 186). Sa druge strane, Pekiću je bliža reč „reinkarnacija“: naime, kada je reč o prošlosti, Pekić smatra da je u „dobrom istorijskom romanu reč je o rekonstrukciji (tačnije reinkarnaciji) njenog duha” (Pekić 1993: 228). Ispravka koju je sam pisac načinio – reinkarnacija umesto rekonstrukcije – nije slučajna: ona je simptom značajne poetičke razlike između dva pisca. Dok Kiša teži prikazivanju konkretnih istorijskih činjenica prikriivenih historiografskom fikcionalizacijom, Pekića više zanima „duh” istorije, odnosno filozofsko tumačenje istorijskog fenomena totalitarne države. Takva Pekićeva intencija može biti protumačena kao nastojanje da se jezikom književnosti dosegne „biser” prošlosti – ono što historiografija ne može da učini.

O čemu nam svedoči taj “biser” koji sotija *Kako upokojiti vampira* tajno izvlači pred oči čitaoca? To je posebno pitanje. Evo samo okvirne teze: Pekićeva sotija nam sugeriše zastrašujuću istinu da totalitarna država, kao političko uređenje, te antihumanizam, kao njen filozofski temelj, nisu nikakav kontrapunkt humanističkoj tradiciji evropskog mišljenja, te građanskom, demokratskom društvu, već sasvim suprotno od toga, potencijalni nastavak te tradicije. To se vidi iz činjenice da policijska istraga (kao simbol antihumanizma i totalitarne države) te istorija i filozofija (kao simboli humanističkog obrazovanja) dele isti instrument oblikovanja istine sveta – to je logika – kao i istu indignaciju prema onom očiglednom. U toj identičnoj ulozi logike, kao i u činjenici da građanska hrabrost ustupa mesto građanskoj sklonosti za

kompromisom – a upravo je kompromis lajtmotiv karaktera Konrada Rutkovskog – Pekić vidi mogućnost laganog preobražaja humanizma u antihumanizam, a demokratije u totalitarizam.

LITERATURA

Adorno, Teodor (2002). *Minima Moralia*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Ahmetagić, Jasmina (1997). „Citatnost u romanu *Kako upokojiti vampira*”. *Reč*, 36/37: 124-128.

Fuko, Mišel (2006). *Istorija seksualnosti I*. Loznica: Karpos.

Fuko, Mišel (2007). *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.

Kiš, Danilo (1992). *Grobnica za Borisa Davidovića*. Beograd: BIGZ.

Kiš, Danilo (2006). *Homo Poeticus*. Beograd: Prosveta.

Mils, Sara (2009). “Diskurs”. *Zlatna greda*, God. IX - 87/88: 53–58.

Pekić Borislav (1993). *Vreme reči*. Beograd: BIGZ, SKZ.

Pekić, Borislav (2002). *Kako upokojiti vampira*. Novi Sad: Solaris.

Said, Edvard (2000). *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Slobodan Vladušić

IN QUEST FOR THE PEARL - TREATMENT OF HISTORY IN *HOW TO QUIET A VAMPIRE* BY BORISLAV PEKIĆ

Summary

Connections between Konrad Rutkovski, the hero of Pekić's *How to Quiet a Vampire* and Goethe's *Faust* are revealed, among other things, in the criticism of science articulated by both characters. In the case of Rutkovski the criticism of science is seen as the criticism of historiography. The basic reproach to historiography in Rutkovski's opinion is that it never comes to philosophical meaning of historic event (“the pearl”), but rather to mere historical facts (the “sea shell”). A path to “the pearl” of philosophical meaning of historic event, or facts, leads Pekić to poetic polemic with Kiš. Kiš sees his prose as a correction of fictionalized

historiography, thus taking role of historical reconstruction of historical facts dissociating from the fiction. Contrary to this, Pekić dissociates his prose from historical truth in order to focus it on the task of interpretation of meaning of historical facts, thus turning attention towards the philosophical truth of historical events, in other words what Rutkovski considers as “the pearl”, the true historical knowledge.

Key words: history, discourse, postmodernism, postculturalism